

จากนิยัตินิยมเชิงชีววิทยา สู่ปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์
จนถึงญาณวิทยาเควี่ร์และหลังมนุษย์นิยม :
มุมมองทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยการศึกษาเพศภาวะ
ตั้งแต่ทศวรรษที่ 1940 ถึงปัจจุบัน

From Biological Determinism to Symbolic Interactionism,
Queer Epistemology and Post-humanism: Sociological
Theoretical Perspectives on Gender
from the 1940s to Present

ภาณุ สุพัตกุล
Panu Suppatkul

อาจารย์ประจำกลุ่มวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา สาขาสังคมศาสตร์
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Lecturer in Sociology and Anthropology, Social Sciences
Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University
Email: panusu@kku.ac.th

Submitted: 22nd April 2024

Revised: 18th June 2024

Accepted: 26th June 2024

Abstract

This article aims to review the theoretical knowledge and sociological perspectives on gender from the theoretical framework of structural functionalism, which emphasizes the differences in biological sex and the assignment of gender roles influenced by the biologically deterministic thinking prevalent in the 1940s to the flourishing of symbolic interactionist theories in the 1970s, which describe gender as a socially constructed entity continually reproduced in everyday life. Gender identity involves interpretation and reinterpretation through interactions more than it is strictly a biological matter, leading to queer epistemology in the 1990s, which responds to essentialist and dualistic identity-based views of gender identity and sexual orientation. Queer epistemology shifts the paradigm of gender studies from an attempt to improve gender equality to entirely critiquing the gender system altogether. By doing so, it rejects the binary categorization of gender and sexual orientation and challenges heteronormativity by suggesting that gender identity and sexual orientation are fluid and endlessly definable. This moves towards post-humanist ideas that reconsider human biological sex as the center of the gender identity and sexual orientation paradigm, proposing the use of contemporary technology as a tool for reconstructing gender categorization, dissolving the differences between women and men in all social dimensions, whether biological, physical, or socio-cultural. Therefore, this article helps to build an understanding of the development of sociological concepts regarding gender and sexuality and evaluates the limitation of past ideas that have influenced the sociological study on gender, and sexuality.

Keywords: Sociological Theory; Biological Determinism; Doing Gender; Queer Epistemology; Post-humanism

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนองค์ความรู้และมุมมองทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยการศึกษาเพศภาวะ นับตั้งแต่ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมที่เน้นความแตกต่างของเพศสรีระ และการกำหนดบทบาทเพศ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากวิธีคิดแบบนิตินิยมเชิงชีววิทยาในทศวรรษที่ 1940 จนมาถึงความเฟื่องฟูของทฤษฎีปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ในทศวรรษที่ 1970 ที่อธิบายว่าเพศเป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคมที่ถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในระดับชีวิตประจำวัน เพศภาวะเป็นเรื่องของการให้ความหมายและตีความ ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์มากกว่าที่จะเป็นเรื่องราวชีววิทยา มาสู่ญาณวิทยาควีร์ในทศวรรษที่ 1990 ซึ่งตอบโต้มุมมองแบบสารัตถนิยมทางเพศและมุมมองแบบทวิลักษณ์เกี่ยวกับเพศภาวะและเพศวิถี ญาณวิทยาควีร์เปลี่ยนกระบวนทัศน์เรื่องเพศจากการพยายามสร้างความเท่าเทียมทางเพศไปสู่การวิพากษ์ระบบเพศโดยสิ้นเชิง โดยปฏิเสธการจัดประเภทแบบทวิลักษณ์ทั้งเพศสรีระและเพศภาวะ และท้าทายต่อบรรทัดฐานรักต่างเพศ โดยเสนอว่าเพศภาวะและเพศวิถีมีความสลับไหล และสามารถนิยามได้หลากหลายไม่มีที่สิ้นสุด จนนำมาสู่แนวคิดหลังมนุษย์นิยมที่หันมาทบทวนเพศสรีระมนุษย์ว่าเป็นจุดศูนย์กลางของระบอบเพศภาวะและเพศวิถี และเสนอให้ใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยเป็นเครื่องมือในการรื้อสร้างการแบ่งหมวดหมู่เพศ สลายความแตกต่างระหว่างหญิงชายในทุก ๆ มิติทางสังคม ไม่ว่าจะเป็ในเชิงชีววิทยา กายภาพ หรือในเชิงสังคมวัฒนธรรม บทความนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความเข้าใจพัฒนาการของแนวคิดทางสังคมวิทยาว่าด้วยเรื่องเพศ และประเมินข้อจำกัดของแนวคิดในอดีตที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาวาดด้วยเพศภาวะ/เพศวิถีในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ทฤษฎีสังคมวิทยา, นิตินิยมเชิงชีววิทยา, การกระทำเพศภาวะ, ญาณวิทยาควีร์, หลังมนุษย์นิยม

บทนำ

ในปี ค.ศ. 1986 ช่วงการแข่งขันเพื่อคัดตัวไปกีฬาโอลิมปิกฤดูร้อนในปี ค.ศ. 1988 มาเรีย โฆเซ มาร์ติเนซ ปาติโนโย (Maria José Martínez-Patiño) นักกีฬาวิ่งข้ามรั้วหญิงชาวสเปนถูกตัดสินให้ลงแข่งขันในรายการสำหรับนักกีฬาผู้หญิง ด้วยเหตุผลว่าแม่เธอจะเกิดมามีเพศสรีระเป็นหญิง (คือ มีอวัยวะเพศหญิงโดยกำเนิด) แต่ร่างกายของเธอมีลักษณะพิเศษที่เรียกว่า “กลุ่มอาการต่อต้านแอนโดรเจน” (Androgen Insensitivity Syndrome หรือ AIS) ทำให้มีโครโมโซมเป็น XY (ซึ่งเป็นโครโมโซมเพศชาย) เธอจึงไม่ผ่านการทดสอบโครมาทินเพื่อตรวจวัดระดับโครโมโซมเพศหญิง สหพันธ์สมาคมกรีฑานานาชาติ (International Association of Athletics Federations (IAAF) จึงเพิกถอนใบอนุญาตนักกรีฑาของเธอโดยตัดสินว่าเธอมีคุณสมบัติเป็นผู้หญิง “ไม่เพียงพอ” ที่จะลงแข่งขันในกีฬาประเภทหญิง แต่หลังจากการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการลงแข่งขันเป็นเวลามากกว่าสองปี ในปี ค.ศ. 1988 อัลเบิร์ต เดอ ลา ชาเปลล์ (Albert de la Chapelle) นายแพทย์และนักพันธุศาสตร์ชาวฟินแลนด์ (ประกอบกับการสนับสนุนจากผู้คนในวงการกรีฑาจำนวนหนึ่ง) สามารถแสดงหลักฐานที่โน้มน้าวสหพันธ์สมาคมกรีฑานานาชาติให้เปลี่ยนแปลงมติได้สำเร็จ โดยมีการลงมติว่า ปาติโนโยมีสรีระเป็นผู้หญิงโดยสมบูรณ์เมื่อพิจารณาจากกระดูกเชิงกรานและส่วนไหล่ (Vines, 1992) สหพันธ์สมาคมกรีฑานานาชาติต้องคืนใบอนุญาตนักกรีฑาให้กับปาติโนโย และให้เธอมีสิทธิลงแข่งขันประเภทนักกีฬาหญิงเพื่อคัดตัวไปกีฬาโอลิมปิกฤดูร้อนในปี ค.ศ. 1992 ได้

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดคำถามสำคัญขึ้นว่า นิยามของ “เพศสรีระหญิง” พิจารณาจากสิ่งใดกันแน่ระหว่างเงื่อนไขทางชีววิทยา (เช่น อวัยวะเพศ และโครโมโซม) หรือ “สังคม” เป็นผู้กำหนด (ในที่นี่คือคณะกรรมการสหพันธ์สมาคมกรีฑานานาชาติและความเห็นของแพทย์) ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในวงการกีฬา ดังเช่น กรณีของเอวา โคลบูคอฟสกา (Ewa Klobukowska) นักกรีฑาชาวโปแลนด์ และ แคสเตอร์ เซเมนยา (Caster Semenya) นักวิ่งชาวแอฟริกาใต้ (ดู อติเทพ พันธุ์ทอง, 2562; ตินณภพ สิ้นสมบูรณ์ทอง, 2565) รวมไปถึงข้อวิพากษ์จากนักสตรีนิยมว่าสาเหตุที่นักกีฬาหญิงเหล่านี้ถูกตรวจสอบเพศอย่างละเอียดถี่ถ้วนทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอวัยวะเพศหญิงนั้นเป็นเพราะว่าสังคมถูกฝังไว้ด้วยอุดมการณ์เหยียดเพศว่า “ผู้หญิงโดยธรรมชาติแล้วไม่มีคุณสมบัติของนักกีฬา ถ้าหากผู้หญิงคนใดเล่นกีฬาเก่งเกินไป เธอจึงไม่น่าจะใช้ผู้หญิงจริง ๆ (they could not be true women)” (Fausto-Sterling, 2000, 3)

ด้วยเหตุนี้ คำถามสำคัญที่ว่าความแตกต่างทาง “เพศสรีระ” (sex) และ “เพศภาวะ”

(gender) เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้โดยธรรมชาติ (innate) หรือเป็นการประกอบสร้างทางสังคม (social construct) ยังคงเป็นข้อถกเถียงที่ไม่มีที่ท่าว่าจะสิ้นสุด ทั้งในแวดวงสังคมวิทยาและในระดับสาธารณะทั่วไป แม้ว่านักวิชาการด้านเพศภาวะศึกษา (gender studies) จำนวนหนึ่งได้มีความพยายามที่จะจำแนกความแตกต่างระหว่างโน้ตทัศน์ทั้งสอง โดยสรุปว่า “เพศสรีระ” เป็นสิ่งที่ตัดสินจากเกณฑ์ทางชีวภาพและกายภาพ (เช่น อวัยวะเพศ ออริโมน และโครโมโซม) ส่วน “เพศภาวะ” นั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่ติดตัวมาโดยธรรมชาติแต่กำเนิด หากแต่เป็นสิ่งที่ประกอบสร้างทางสังคมผ่านการกำหนดอัตลักษณ์และการให้ความหมายโดยตัวของปัจเจกเองร่วมกับสังคมรอบตัวว่าการแสดงออกหรือพฤติกรรมแบบใดมีความเป็นชาย (masculinity) หรือความเป็นหญิง (femininity) มากน้อยเพียงใด (กฤตยา อาชวนิจกุล, 2554) แต่การให้คำนิยามดังกล่าวก็ยังถูกโต้แย้งในหมู่นักวิชาการเพศภาวะศึกษาอีกกลุ่มหนึ่ง มาโดยตลอดว่าทั้งสองสิ่งอาจไม่สามารถแยกขาดจากกันได้ (Witt, 2011) ทั้งจากข้อค้นพบทางชีววิทยาที่พิสูจน์ว่าร่างกายของมนุษย์มีความซับซ้อนมากกว่าที่จะแบ่งหมวดหมู่ได้เพียงหญิง-ชายอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่างในกรณีของปาตินโญหรือเซเมนย่า และจากขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองเชิงอัตลักษณ์ของกลุ่มผู้มีความหลากหลายทางเพศ (LGBTQA+) ที่ต้องการผลักดันให้เกิดการตระหนักรู้ว่าการจัดแบ่งประเภทเพศภาวะในโลกนี้มีความหลากหลายมากกว่าที่คนส่วนใหญ่ซึ่งถูกรอบงำโดยอุดมการณ์บรรทัดฐานแบบรักต่างเพศ หรือที่เรียกว่า “heteronormativity” เคยเข้าใจ หรือแม้กระทั่งจากกลุ่มที่ต้องการรื้อสร้างและ “สลายการแบ่งหมวดหมู่” ของเพศภาวะ” อย่างนักปรัชญาที่ตั้งคำถามต่อการแบ่งแยกระหว่างเพศสรีระกับเพศภาวะว่าไม่มีเส้นแบ่งที่ชัดเจนอย่างเช่น มิเชล ฟูโกต์ (Foucault, 1978) จูดีธ บัตเลอร์ (Butler, 1990) หรือ มารี มิคโคลา (Mikkola, 2012)

บทความนี้จะเป็นการทบทวนกรอบแนวคิดและมุมมองทฤษฎีทางด้านสังคมวิทยาที่มีต่อการศึกษาเพศภาวะตั้งแต่ยุครุ่งเรืองของทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมที่ให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ตามเพศสรีระ สู่อทฤษฎีปฏิบัติสังสรรค์สัญลักษณ์ที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในระดับจุลภาค รวมไปถึงข้อเสนอละเอียดที่คัดค้านกรอบแนวคิดและมุมมองดังกล่าว ไปจนถึงทฤษฎีร่วมสมัยที่พยายามจะก้าวข้ามหรือสลายแนวคิดเรื่องเพศไปโดยสิ้นเชิง ในการทบทวนครั้งนี้จะเห็นได้ว่ากรอบแนวคิดและมุมมองทฤษฎีแต่ละแบบไม่ได้ให้ความหมายเพศภาวะ (หรือแม้แต่เพศสรีระ) เหมือนกันทั้งหมด หากแต่นำไปสู่วิธีการในการทำความเข้าใจหรือสร้างกระบวนการทัศน์ (paradigm) เกี่ยวกับเพศภาวะที่แตกต่างกัน รวมทั้งข้อเสนอนะทางทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัยที่พยายามจะก้าวข้ามหรือสลายแนวคิดเรื่องเพศ (ทั้งเพศสรีระและเพศภาวะ) โดยผู้เขียนเห็นว่าจะเป็น

ประโยชน์ต่อการศึกษาทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของแนวคิดและทฤษฎีสังคมวิทยาเรื่องเพศ เพื่อประเมินข้อจำกัดของทฤษฎีและกระบวนการสร้างความรู้เกี่ยวกับเพศในอดีต

จากนิยัตินิยมเชิงชีววิทยา : ความล้าสมัยของกรอบคิดเรื่อง “บทบาทเพศ” (Sex Role)

นิยัตินิยมเชิงชีววิทยา (biological determinism) หมายถึง แนวคิดที่เชื่อว่าความแตกต่างเชิงทวิลักษณ์ระหว่างชายหญิง ได้แก่ บทบาททางสังคม ความรู้สึกนึกคิดทางจิตวิทยา หรือพฤติกรรม ล้วนแต่ถูกกำหนดโดยลักษณะทางชีววิทยาอันเกิดจากยีนส์ทางพันธุกรรม ดีเอ็นเอ โครโมโซม และภาวะเมตาบอลิก (metabolic state) ทำให้เพศหญิงมีลักษณะที่อ่อนโยนบอบบาง ในขณะที่เพศชายมีลักษณะที่กระตือรือร้น เข้มแข็ง เต็มไปด้วยพลัง แนวคิดดังกล่าวถูกทำให้แพร่หลายมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1890 โดยนักชีววิทยาอย่างแพทริคเกดเดส (Patrick Geddes) และ เจ อาเธอร์ ทอมสัน (J. Arthur Thomson) ในหนังสือชื่อ “The Evolution of Sex” (1889) แม้ว่าในปัจจุบัน ความเชื่อดังกล่าวจะถูกมองว่าล้าสมัยไปแล้วในวงการสังคมวิทยาและนักวิชาการเพศภาวะศึกษา แต่ความเชื่อนี้ก็ยังคงปรากฏอยู่ในสังคมกระแสหลักอยู่อย่างสม่ำเสมอ เช่น ในช่วงทศวรรษที่ 1990 มีบทความในนิตยสาร Time อ้างว่าผู้หญิงมีสมองส่วนคอร์ปัส คาลโลซัม (corpus callosum) หนากว่าผู้ชาย จึงทำให้มีทักษะที่เกี่ยวข้องกับการใช้สายตาขนาดพื้นที่ (เช่น การขับรถ หรือ อ่านแผนที่) ได้ดีกว่าผู้ชาย (Gorman, 1992) ซึ่งข้อสรุปดังกล่าวถูกหักล้างในเวลาต่อมาว่าไม่เป็นความจริง (Fausto-Sterling, 2000)

ทฤษฎี (รวมทั้งงานวิจัย) ทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับเพศในช่วงต้นทศวรรษที่ 1940 ซึ่งเป็นยุคเฟื่องฟูของทฤษฎีโครงสร้าง-หน้าที่นิยมได้รับอิทธิพลอย่างมากจากกรอบคิดแบบนิยัตินิยมเชิงชีววิทยา ยกตัวอย่างเช่น มีคำอธิบายว่าบทบาทเพศระหว่างหญิงและชาย (โดยเฉพาะความสัมพันธ์ในครอบครัว) นั้นล้วนมีที่มาจากธรรมชาติของมนุษย์ นักวิชาการจำนวนหนึ่งที่มีแนวคิดแบบสารัตถนิยมทางเพศ (sexual essentialist หรือ ความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีนิสัยอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นเพราะว่าเพศกำเนิด) พยายามจะเชื่อมโยงความแตกต่างระหว่างเพศเข้ากับแนวคิดแบบจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ เช่น การเสนอว่าผู้หญิงนั้น อิจฉาองคชาติของผู้ชายจึงทำให้มีนิสัยจู้จี้จุกจิก (Greenacre, 1947) หรือ การเรียนการสอนสังคมวิทยาเกี่ยวกับเพศมักจะเป็นเพียงแค่หัวข้อเล็ก ๆ ที่อยู่ในการวิเคราะห์การหน้าที่ของครอบครัว นักทฤษฎีสังคมวิทยาเชิงการหน้าที่นิยม (Functionalist) ชื่อตัวอย่าง ทัลคอตต์

พาร์สันส์ (Parsons, 1942) เป็นบุคคลหนึ่งซึ่งมีส่วนสำคัญต่อแนวคิดที่ลดทอนเรื่องเพศลงเหลือเพียงบทบาทที่ตอบสนองต่อ “การแบ่งงานกันทำในครอบครัว” (division of labor in the family) โดยพาร์สันส์เสนอว่า สถาบันครอบครัวจะรักษาความมั่นคงไว้ได้ก็ด้วยการผลิตซ้ำบทบาทระหว่างหญิงและชายตามจารีต โดยที่ผู้ชายหรือสามีทำหน้าที่ทำงานหาเลี้ยงครอบครัว ส่วนผู้หญิงหรือภรรยา นั้นเหมาะกับการจัดการงานภายในบ้าน ทำความสะอาด และเลี้ยงดูพุ่มพักสมาชิกในครอบครัวเนื่องจากผู้หญิง “มีข้อจำกัดทางกายภาพมากกว่าผู้ชาย” บทบาทเพศของหญิงชายที่สนองต่อการทำหน้าที่ของสถาบันครอบครัวจะช่วยทะนุบำรุงสมาชิกใหม่ในสังคมให้คงอยู่ต่อไปตามหลักอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) และลดความอิจฉาริษยากันระหว่างสามีภรรยา ทั้งนี้ พาร์สันส์ยังได้วิพากษ์การเปลี่ยนแปลงในสังคมสมัยใหม่ว่าเป็นเพราะผู้หญิงไม่ทำตามบทบาทเพศของตนเอง แต่กลับแสวงหาความก้าวหน้าในอาชีพการงานนอกบ้าน การกระทำเช่นนี้ได้นำไปสู่ความเสื่อมถอยของสถาบันครอบครัว และสร้างความขัดแย้งระหว่างสามีและภรรยามากขึ้น อันนำไปสู่การหย่าร้างที่มากขึ้นในสังคมอเมริกัน (Parsons, 1943)

มีนักวิชาการจำนวนมากโต้แย้งการวิเคราะห์เรื่องบทบาทเพศของนักสังคมวิทยาเชิงโครงสร้างหน้าที่นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเขียนเรื่อง “The Second Sex” ของนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสอย่าง ซิโมน เดอ โบวัวร์ (de Beauvoir, 1953) ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อนักสตรีนิยมอเมริกันที่วิพากษ์วิจารณ์ความคิดของพาร์สันส์ในช่วงทศวรรษที่ 1960 กอปรกับที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเรื่องสิทธิพลเมืองเริ่มเติบโตมากขึ้นในสังคมอเมริกันและโลกตะวันตก นักเขียนแนวสตรีนิยมอเมริกันอย่าง เบ็ตตี ฟรีแดน (Friedan, 1963) ได้โจมตีความคิดของพาร์สันส์ว่าเป็น “การแช่แข็งของพวกหน้าที่นิยม” (functionalist freeze) ที่สร้างความชอบธรรมผิด ๆ ว่าผู้หญิงควรจะอยู่ในสถานะที่เป็นรองและเป็นเพียงฝ่ายสนับสนุนภายในครอบครัว นักสังคมวิทยาแนวสตรีนิยมเริ่มหันมาให้ความสำคัญกับการเมืองเรื่องภาษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้คำว่า “บทบาท” (role) (เช่น บทบาททางเพศ บทบาทของผู้ชาย บทบาทของผู้หญิง) เพื่อชี้ให้เห็นถึงกระบวนการขัดเกลาทางสังคมในระดับโครงสร้างที่ส่งผลต่อความไม่เท่าเทียมทางเพศระหว่างหญิง-ชาย (Millett, 1969) เกย์ล รูบิน (Rubin, 1979) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันโต้แย้งว่า การแบ่งงานกันทำภายในครอบครัวของหญิงและชายไม่ได้เป็นเรื่องของความชำนาญที่แตกต่างกันบนพื้นฐานทางชีววิทยาหรือสรีระ แต่เป็นผลผลิตทางสังคมอันไม่เป็นธรรมชาติซึ่งถูกสั่งสมมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมและระบบเครือญาติที่ถูกครอบงำโดยอุดมการณ์แบบที่ยกให้เพศชายเป็นศูนย์กลางมาตลอดในประวัติศาสตร์ นักสังคมวิทยาอย่าง จูดีธ สเตซี และแบร์รี่ ธอร์น (Stacey & Thorne, 1985)

วิพากษ์ว่า เพศเป็นโครงสร้างทางสังคมประเภทหนึ่งเฉกเช่นเดียวกับชนชั้น (class) และเชื้อชาติ (race) แต่นักสังคมวิทยาไม่เคยที่จะกำหนดว่าคนชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งควรมีหน้าที่หรือบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกัน นักสังคมวิทยาก็ไม่เคยกำหนดว่าคนเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งควรมีหน้าที่หรือบทบาทอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่บทบาทหน้าที่ที่กลับถูกกำหนดให้กับผู้ชายและผู้หญิงซึ่งนักสังคมวิทยาแนวสตรีนิยมจำนวนหนึ่งเห็นว่าเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง นอกจากนี้ คำว่า “บทบาท” ยังบดบังความไม่เท่าเทียมระหว่างหญิง-ชายภายใต้การใช้คำที่สื่อให้เห็นว่าหญิง-ชาย เพียงแตกต่างกันในเชิงการหน้าที่ ซึ่งในความเป็นจริงแล้วล้วนแฝงไว้ด้วยความเหลื่อมล้ำและอภิสิทธิ์ของความเป็นชายที่ซ่อนอยู่ มโนทัศน์เรื่อง “บทบาทเพศ” จึงมีปัญหาตรงที่ลดทอนเพศลงเหลือเพียงลักษณะเชิงปัจเจกของคน แต่ละเลยถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระดับการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและพลังของโครงสร้างทางสังคมที่มีส่วนในการหล่อหลอมเพศของคน จากอิทธิพลงานเขียนของเฮเลน่า โลปาต้า และแบร์รี ธอร์นในปลายทศวรรษที่ 1970 ปัจจุบันในวงการสังคมวิทยาแนวสตรีนิยมอเมริกันบางคนจึงมีความพยายามที่จะงดใช้คำว่า “บทบาทเพศ” ในงานเขียนทางวิชาการ และธอร์นก็ให้ใช้คำว่า “การ(ถูก)จัดวางทางเพศภาวะ (gender arrangements)” แทนด้วยความคิดที่ว่า “สิ่งที่เรียกว่า ‘บทบาทเพศ’ ไม่(ควรมี)อยู่” (“there is no such thing as a gender role”) (Lopata & Thorne, 1978)

สู่ปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ : เพศในฐานะที่เป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคม (Social Constructionism)

ปลายทศวรรษที่ 1960 ต่อดันทศวรรษที่ 1970 นักสตรีนิยมเริ่มหันมาอธิบายว่า เพศเป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคมมากกว่าจะเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาตั้งแต่ต้น ในวงการสังคมวิทยาเริ่มมีการจำแนกมโนทัศน์ “เพศภาวะ” (gender) ออกจาก “เพศสรีระ” (sex) อย่างแพร่หลายมากขึ้น โดยมีการนิยามเพศสรีระว่าเป็นลักษณะทางชีววิทยา ร่างกาย และฮอร์โมน ส่วนเพศภาวะเป็นตัวชี้วัดทางวัฒนธรรมของบุคคลในเรื่องเกี่ยวกับอัตลักษณ์ความเป็นชาย-ความเป็นหญิงซึ่งถูกประกอบสร้างผ่านจิตวิทยา วัฒนธรรม และสังคม สำหรับนักสังคมวิทยาบางคน เพศภาวะคือการมอบหมายเพศสรีระ (sex assignment) ให้กับบุคคลนับตั้งแต่เกิดโดยดูจากอวัยวะเพศที่สังเกตเห็นได้เมื่อแรกเกิด (Coleman, 2017) หลังทศวรรษที่ 1970 เป็นต้นมา เริ่มมีการตระหนักว่าความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทางชีววิทยาและสังคมวัฒนธรรมมีความทับซ้อน (และโต้ตอบซึ่งกันและกัน) จนอาจไม่มี

เกณฑ์ที่สามารถแบ่งแยกได้อย่างชัดเจนว่าสิ่งใดจัดเป็นเพศสรีระ สิ่งใดจัดเป็นเพศภาวะ เพราะทั้งสองสิ่งล้วนแต่ถูกหล่อหลอมผ่านการจัดวางเชิงโครงสร้างทางสังคมอันทรงพลังเช่นเดียวกัน (อย่างในกรณีของปาดินโฌและเซเมเนีย) นอกจากนี้ นิยามและการแบ่งหมวดหมู่ของเพศภาวะในโลกสมัยใหม่ก็ยิ่งขยายตัวเพิ่มมากขึ้น นอกเหนือไปจากหญิงและชาย เช่น เกย์ เลสเบียน อินเตอร์เซ็กซ์ (intersex) อะเซ็กซ์ชวล (asexual) หรือ นอนไบนารี (non-binary) ฯลฯ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่เว็บไซต์เฟซบุ๊ก (Facebook) ได้เพิ่มตัวเลือกการระบุเพศภาวะของผู้ใช้ได้อย่างไม่จำกัด โดยให้ผู้ใช้สามารถระบุได้เองว่าตนเองมีเพศภาวะแบบใด (Constine & Crook, 2014)

นักสังคมวิทยาที่สมาทานกรอบคิดแนวการประกอบสร้างทางสังคม (social constructionism) และแนวปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์ (symbolic interactionism) เสนอว่า เพศภาวะไม่ได้เป็นสิ่งที่บุคคลนั้น “เป็น” แต่เป็นสิ่งที่บุคคลนั้น “กระทำ” ในระหว่างที่คนมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังนั้นเพศภาวะจึงมีลักษณะที่เป็นไปตามสถานการณ์และตามบริบทมากกว่าที่จะเป็นเรื่องทางชีววิทยาหรือจิตวิทยาเพียงอย่างเดียว ปลายทศวรรษที่ 1980 แคนเดซ เวสต์ และดอน ซิมเมอร์แมน (West & Zimmerman, 1987) ได้นำเสนองานเขียนชิ้นสำคัญเรื่อง “การกระทำเพศภาวะ (Doing Gender)” ในวารสาร Gender & Society ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษารองเพศภาวะในวิชาสังคมวิทยาในสหรัฐอเมริกา โดยอธิบายว่าโมทัศน์ “การกระทำเพศภาวะ” คือ การนำตนเองเข้าไปมีส่วนร่วมในชุดของพฤติกรรมทางสังคมที่ถูกคาดหวังจากโครงสร้างทางสังคมที่มีความซับซ้อน (ไม่ว่าจะโดยผ่านการรับรู้ตีความ การแสดงออก และการโต้ตอบกับอีกฝ่ายหนึ่ง) โดยที่ชุดของพฤติกรรมทางสังคมเหล่านี้จะถูกมองว่ามีความเป็นชาย หรือมีความเป็นหญิงโดยธรรมชาติ เวสต์ และ ซิมเมอร์แมน เสนอว่าเพศภาวะไม่ได้เป็นสิ่งที่มามีมาแต่กำเนิด หรือไม่ได้เป็นบทบาท แต่คือผลผลิตของปฏิบัติการทางสังคมและพฤติกรรมในชีวิตประจำวันที่จำแนกความเป็นหญิงออกจากความเป็นชายที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “กระบวนการสร้างผลสัมฤทธิ์ (accomplishment)” ซึ่งมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับโครงสร้างทางสังคม ดังนั้น เวสต์ กับ ซิมเมอร์แมน จึงเห็นว่าการกระทำเพศภาวะเป็นการสร้างความชอบธรรมให้กับโครงสร้างทางสังคมที่กำหนดว่าพฤติกรรมแบบใดมีความเป็นชายหรือเป็นหญิง และยังผลิตซ้ำทวิลักษณ์ของชาย-หญิงว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ และยิ่งเผยให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจอันไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายในขณะที่มีการปฏิสัมพันธ์ต่อหน้าอีกด้วย (Pyke, 1996)

โมทัศน์การกระทำเพศภาวะของ เวสต์ กับ ซิมเมอร์แมน ได้รับอิทธิพลทางความคิดอย่างมากจาก เออร์วิง กอฟฟ์แมน (Goffman, 1976) นักทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

คนสำคัญในวงการสังคมวิทยา โดยในงานเขียน “Gender Display” ในปี ค.ศ. 1976 กอฟฟ์แมน ได้เสนอว่า เมื่อมีมนุษย์มาปฏิบัติสัมพันธ์กัน มนุษย์มักจะสันนิษฐานว่าอีกฝ่ายหนึ่งจะมี “ธรรมชาติในเชิงสารัตถะ (essential nature)” อย่างไร หากอธิบายเป็นภาษาที่ง่ายขึ้นก็อาจกล่าวได้ว่า มนุษย์มักจะทำการประเมินว่าอีกฝ่ายหนึ่งส่งสัญญาณว่าตนเองเป็น “อะไร” ในทางธรรมชาติ ทั้งนี้ กอฟฟ์แมน เสนอว่า “ความเป็นหญิง” และ “ความเป็นชาย” เป็นตัวแบบ (prototype) ของธรรมชาติในเชิงสารัตถะที่คนเรามักจะค้นหาเป็นสิ่งแรก ๆ เสมอ เมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน เนื่องจากเพศภาวะเป็นสิ่งที่ถูกนิยามโดยสังคมวัฒนธรรม ดังนั้น เพศภาวะจึงเป็นอัตลักษณ์หลัก (master identity) ที่แทรกซึมไปอยู่ในทุกหนทุกแห่งของการมีปฏิสัมพันธ์และชีวิตทางสังคมของมนุษย์ (กอฟฟ์แมนใช้คำว่า “omni-present”) สำหรับกอฟฟ์แมน เพศภาวะคือการแสดงละครทางสังคมที่สอดคล้องกับความเป็นหญิงและความเป็นชายในอุดมคติของวัฒนธรรมที่คน ๆ นั้นสังกัดอยู่ที่ผู้ชมได้ดู มนุษย์เรียนรู้ว่าความเป็นชายเป็นอย่างไร และความเป็นหญิงเป็นอย่างไร แล้วจึงแสดงออกไปตามนั้น

กรณีศึกษาโดย แฮร์โรลด์ การ์ฟิงเคิล (Garfinkel, 1967) ผู้บุกเบิกแนวทางการศึกษาแบบชาติพันธุ์วิทยา (ethnomethodology) ซึ่งติดตามชีวิตของ “แอกเนส” ผู้หญิงข้ามเพศที่ตกลงใจจะใช้อัตลักษณ์เป็นหญิงในขณะที่มีอายุ 17 ปี และได้ผ่าตัดแปลงเพศเมื่ออายุ 24 ปี ย้ำให้เห็นว่าเพศภาวะถูกสร้างและทำนุบำรุงผ่านกระบวนการมีปฏิสัมพันธ์และโครงสร้างทางสังคม แอกเนส แสดงให้เห็นว่าเธอสามารถทำตัวเป็นผู้หญิงให้คนอื่นเชื่อได้โดยธรรมชาติ (passing) ทั้งก่อนและหลังผ่าตัดแปลงเพศ การ์ฟิงเคิล บรรยายรูปลักษณ์ของ แอกเนส ไว้ดังนี้

“รูปลักษณ์ภายนอกของ แอกเนส ดูแล้วเชื่อได้ว่าเป็นผู้หญิง เธอสูง ผอม และมีส่วนโค้งแบบผู้หญิงด้วยสัดส่วน 38-25-38 ผมบลอนด์ของเธอยาวสลวย โบน้าอ่อนเยาว์และมือที่ประกอบที่สวยงาม ผิวหน้าสีครีมพีช ไร้ร่องรอยของหนวดเครา คิ้วโก่งสวยโดยไม่ต้องแต่งหน้า เว้นแต่ทาลิปสติก เมื่อตอนที่ผมเจอเธอครั้งแรก เธอใส่เสื้อสเวตเตอร์รัดรูปทำให้เห็นไหล่ผอม ๆ หน้าอกคูใหญ่ และเอวคอดกึ่งของเธออย่างชัดเจน แม้ว่าขนาดเท้าและมือของเธอจะดูใหญ่กว่าผู้หญิงทั่วไปอยู่บ้าง แต่ก็ไม่มีทางจะคิดว่าเป็นเท้าและมือของผู้ชายได้ ท่าทางและการแต่งกายของเธอไม่แตกต่างอะไรกับผู้หญิงที่อยู่ในวัยและชนชั้นเดียวกัน ไม่มีอะไรที่ดูจัดจ้านหรือดูเสบทาในเสื้อผ้าอารมณ์ของเธอ และไม่มีอะไร

ที่บ่งบอกว่าเธอมีรสนิยมแยหรือเลือกเสื้อผ้าไม่เป็น ซึ่งเป็นสไตร์การแต่งตัวของพวกเกย์หรือพวกผู้หญิงที่แต่งตัวฉูดฉาดจนน่าประหลาดเสียงของเธออยู่ในระดับอัลโต (หมายเหตุผู้เขียน: เสียงที่สูงเป็นอันดับสองรองจากโซปราโน) ที่นุ่มละมุน แม้ว่าเธอจะมีปัญหาในการออกเสียงคำบางคำอยู่บ้าง ท่าทางของเธอดูแล้วเหมือนผู้หญิงที่เชื่องช้า แต่ก็เหมือนกับบ๊วยรุ่นทั่ว ๆ ไป” (Garfinkel, 2006, 60)

นักสังคมวิทยาเพศภาวะศึกษาที่สมาทานแนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมพยายามชี้ให้เห็นว่า เพศภาวะเป็นเรื่องของการให้ความหมายและตีความผ่านการมีปฏิสัมพันธ์มากกว่าที่จะเป็นเรื่องทางชีววิทยา เพราะในชีวิตประจำวัน มนุษย์แทบจะไม่สามารถสังเกตเห็น “อวัยวะเพศ” ของผู้อื่นได้อย่างชัดเจนในพื้นที่สาธารณะ แต่มนุษย์ก็มีแนวโน้มที่จะใช้ “คำใบ้ต่าง ๆ ทางสังคม” (social cues) เพื่อจะตรวจสอบเพศภาวะของผู้อื่นตลอดเวลาระหว่างที่มีปฏิสัมพันธ์ เช่น ขนาดรูปร่าง น้ำเสียง การแต่งกาย การแสดงออก (Kessler & McKenna, 1978) และด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ มนุษย์จึงมักมีแนวโน้มที่จะหงุดหงิดสับสน หากไม่สามารถรู้ได้ว่าเพศภาวะของอีกฝ่ายหนึ่งคืออะไร (สำหรับกรณีศึกษาที่น่าสนใจเกี่ยวกับประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่มีรูปลักษณ์และการแสดงออกที่ทำให้คนอื่นมักเข้าใจผิดว่าเป็นผู้ชาย ดู Lucal, 1999) และแม้ว่าในโลกสมัยใหม่จะมีความพยายามสร้างและนิยามเพศภาวะใหม่ ๆ ที่นอกเหนือไปจากหญิง-ชาย แต่จูดีธ ลอร์เบอร์ นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้กล่าวว่า เราอยู่ในโลกที่มองเห็นเพศแต่เพียงสองเพศเท่านั้น (two-and-only-two gender system) เนื่องจากสังคมจะสร้าง “การแบ่งหมวดหมู่เพศ” (sex category) ไว้เพียงแค่สองแบบ การแบ่งหมวดหมู่เพศจะถูกสันนิษฐานโดยอัตโนมัติจากการตรวจสอบและประเมินเมื่อคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาปฏิบัติสัมพันธ์ต่อกัน โดยบุคคลหนึ่ง ๆ จะถูกมองว่าเป็นผู้ชายไว้ก่อนตราบดีที่ไม่สามารถถูกพิสูจน์ว่าเป็นอย่างอื่นได้ (หรือจนกว่าตัวบ่งชี้ความเป็นหญิงตามจารีตจะถูกสังเกตเห็น) และ “ไม่มีพื้นที่ทางสังคมสำหรับคนที่ไม่ใช่ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย” เพราะสังคมไม่รู้จะต้องวางบุคคลคนนั้นไว้ในกล่องทางสังคมแบบใด (Lorber, 1994, 96) หากเกิดเหตุการณ์ที่เพศภาวะของบุคคลใดบุคคลหนึ่งสามารถดูจะเป็นได้ทั้งชายและหญิง (omnirelevant) การกระทำของบุคคลนั้นก็就会被จับตามองเพื่อที่จะตรวจสอบว่าเป็นชายหรือเป็นหญิงอย่างเข้มข้น เพราะเพศภาวะเป็นเงื่อนไขพื้นฐานลำดับต้น ๆ ของความสัมพันธ์ทางสังคม บุคคลจึงไม่สามารถหลีกเลี่ยง “การกระทำเพศภาวะ” หรือ “Doing Gender” ได้ในขณะที่กำลังมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น

โมนัทส์น “การกระทำเพศภาวะ” มักจะถูกเข้าใจสับสนปนกับโมนัทส์น “การแสดงออกทางเพศภาวะ (Gender Performativity)” ของ จูดีธ บัตเลอร์ (Butler, 1990) ซึ่งถูกกล่าวถึงอย่างแพร่หลายในกลุ่มนักวิชาการเพศภาวะศึกษาอเมริกันในทศวรรษที่ 1990 ที่สนใจติดตามความคิดของนักปรัชญาชาวอเมริกันคนนี้ แน่นนอนว่า บัตเลอร์ ก็ตระหนักถึงความใกล้เคียงกันของตนเองกับโมนัทส์น “การกระทำเพศภาวะ” ของ เวสต์ และ ซิมเมอร์แมน จึงได้เขียนหนังสือที่มีชื่อว่า *“การลบล้างการกระทำเพศภาวะ (Undoing Gender)”* ออกมาในปี ค.ศ. 2004 ทั้งนี้ โมนัทส์นของบัตเลอร์จะให้ความสำคัญกับการที่เพศภาวะถูกสร้างผ่านวาทกรรมเชิงอำนาจมากกว่าการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล บัตเลอร์ อธิบายเพศภาวะว่าเป็นการแสดงออกที่ถูกครอบงำและบีบบังคับโดยวาทกรรมทางสังคมที่กำหนดว่าผู้ชายควรจะต้องแสดงออกอย่างใดอย่างหนึ่งในสถานการณ์หนึ่ง ๆ หรือผู้หญิงควรต้องแสดงออกอีกแบบหนึ่งโดยที่หลาย ๆ ครั้ง การกระทำดังกล่าวเป็นไปโดยที่ไม่ได้ตระหนักคิด ดังนั้นการใช้คำว่า “performativity” ของบัตเลอร์ จึงไม่เท่ากับและไม่เหมือนกับคำว่า “การแสดง (performance)” ตามทฤษฎีนาฏการ (dramaturgical theory) ของ กอฟฟ์แมน ในแง่ที่ว่าโมนัทส์นของ บัตเลอร์ นั้นเป็น “การปฏิบัติซ้ำ ๆ ที่มีการอ้างอิงจากวาทกรรมเชิงอำนาจที่ถูกผลิตผ่านชื่อเรียกขาน” (ได้แก่ “ความเป็นชาย” หรือ “ความเป็นหญิง” และอื่น ๆ) จึงอาจกล่าวได้ว่า บัตเลอร์ เห็นว่าเพศภาวะถูกผลิตซ้ำ ๆ และทำนุบำรุงให้คงอยู่ผ่านการมีอยู่ของโครงสร้างและสถาบันทางสังคม (หรือระดับมหภาค) ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานมากกว่าในระดับปฏิสัมพันธ์ ส่วนโมนัทส์น “การกระทำเพศภาวะ” ของ เวสต์ และ ซิมเมอร์แมน นั้นพิจารณาว่าเพศภาวะไม่ได้เป็นลักษณะที่ตายตัวของอัตลักษณ์แต่เป็นกระบวนการ “กระทำ/แสดง” ความเป็นหญิงหรือความเป็นชายอย่างซ้ำ ๆ ในการมีปฏิสัมพันธ์ระดับจุลภาค บัตเลอร์ ยังได้ขยายความในงานเขียนที่ออกมาภายหลังว่า โมนัทส์นเรื่อง “performativity” ไม่ใช่การเล่นโดยเสรีหรือการนำเสนอตัวเองในแบบการละคร และยังไม่สามารถเทียบเคียงได้โดยง่ายกับการแสดง (performance) (Butler, 1993, 95) บัตเลอร์ นิยามว่า เพศภาวะคืออัตลักษณ์ที่ก่อตัวขึ้นอย่างไม่แน่นอนตามกาลเวลา ถูกสร้างขึ้นในพื้นที่ภายนอกผ่านการกระทำที่ถูกทำซ้ำอย่างมีรูปแบบ ผ่านกระบวนการที่ทำให้ร่างกายเป็นไปตามจารีต (stylization of the body) ไม่ว่าจะเป็นการทำทางหรือการเคลื่อนไหวของร่างกาย ก่อให้เกิดภาพลวงตาของตัวตนที่มีเพศภาวะอย่างยั่งยืน (Butler, 1993, 179) ดังนั้น การตีความว่า performativity นั้นเป็นทางเลือกที่เกิดจากความตั้งใจหรือการแสดงออกตามอำเภอใจ เป็นการละเลยข้อเท็จจริงว่า วาทกรรมที่ว่า “ระบบเพศในสังคมมีเพียงหญิงและชาย” นั้นทรงพลังมาก เนื่องจากมันได้ถูกส่งผ่านประวัติศาสตร์อันยาวนาน

จนกลายมาเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่มีส่วนสร้างอำนาจในการบังคับและกำหนดให้คนปฏิบัติตาม (Butler, 1990, 187) ดังนั้น เพศภาวะจึงไม่ใช่การแสดงที่ปัจเจกเลือกที่จะกระทำ แต่เพศภาวะเป็นเรื่องที่ปัจเจกรู้สึกว่าตนเองถูกบังคับหรือจำกัดให้แสดงในสิ่งที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์บางประการตามร่างกายที่ถูกกำหนดเพศ (sexed body)

นอกจากนี้ บัตเลอร์ ยังไม่เห็นด้วยกับการจำแนกนโนทัศน์เรื่อง “เพศสรีระ” กับ “เพศภาวะ” ออกจากกันอีกด้วย โดยอธิบายว่าการจำแนกดังกล่าวเป็นความพยายามแยกระหว่าง “ร่างกาย” กับ “การแสดงออกทางพฤติกรรม” ซึ่งจะไปส่งเสริมความคิดที่ว่า เพศสรีระไม่ได้เป็นตัวกำหนดเพศภาวะ ทั้ง ๆ ที่ความเป็นจริงแล้วไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะ บัตเลอร์ เห็นว่าเพศสรีระมีส่วนสำคัญอย่างมากในการหล่อหลอมให้บุคคลมีเพศภาวะแบบใดแบบหนึ่ง (Butler, 1990, 142) เพราะถ้าหากว่าเพศสรีระกับเพศภาวะเป็นคนละเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกัน บุคคลที่มีร่างกายเป็นชายแต่จิตใจเป็นหญิงก็ไม่จำเป็นต้องไปผ่าตัดแปลงเพศหรือทำร่างกายตนเองให้ดูเหมือนกับผู้หญิง บัตเลอร์ ได้กล่าวว่า “เพศสรีระก็เป็นเรื่องทางวัฒนธรรมไม่น้อยไปกว่าเพศภาวะ และในแง่ที่ทั้งเพศสรีระและเพศภาวะก็ไม่แตกต่างกัน” (Butler, 1990, 10-11) เพราะมนุษย์ถูกกำหนดโดยบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมว่า มนุษย์ทุกคนจะต้องมีร่างกายเป็นผู้หญิงหรือผู้ชายอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้เมื่อเด็กทารกเกิดมามีภาวะอินเตอร์เซ็กซ์ (intersex) จึงจะต้องถูกผ่าตัดให้มีอวัยวะเพศอย่างใดอย่างหนึ่งตามการวินิจฉัยของแพทย์ทันที

จุดเน้นย้ำสำคัญของมุมมองเพศผ่านกรอบคิดแนวการประกอบสร้างทางสังคมและแนวปฏิบัติสังสรรค์สัญลักษณ์จึงมีอยู่ว่าเพศเป็นสิ่งที่ถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะโดยผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือในระดับโครงสร้าง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องยากที่ความไม่เท่าเทียมทางเพศระหว่างหญิง-ชายจะถูกขจัดลงได้ เนื่องจากมนุษย์ไม่มีทางหนีพ้นไปจากการมองเห็นเพศสรีระที่มีเพียงสองเพศ และการ “กระทำ” เพศภาวะ ได้ในโลกทางสังคม ในขณะที่ บัตเลอร์ ต้องการชี้ให้เห็นถึงวาทกรรมเชิงอำนาจของบรรทัดฐานและการจัดหมวดหมู่เรื่องเพศที่ฝังลึกอยู่ในระบบสังคมและยากที่จะถูกทำลาย

ญาณวิทยาควีเรีย (Queer Epistemology): การรื้อสร้างบรรทัดฐานทางเพศ

ข้อวิพากษ์สำคัญประการหนึ่งที่มีต่อการศึกษาด้านสังคมวิทยาว่าด้วยเรื่องเพศในทศวรรษที่ 1970 ซึ่งเป็นช่วงเฟื่องฟูของทฤษฎีปฏิบัติสังสรรค์สัญลักษณ์แบบอเมริกัน คือการครอบงำจากวิธีคิดแบบมีผู้ชายผิวขาวเป็นศูนย์กลางในวงการวิชาการ รวมทั้งวิธีคิดที่มองว่า

บรรทัดฐานรักต่างเพศเท่านั้นที่เป็นสิ่งปกติ ในขณะที่เพศวิถีแบบอื่น ๆ เป็นความผิดปกติ ดังนั้น บุคคลที่มีเพศภาวะและเพศวิถีที่แตกต่างออกไปจึงจำเป็นต้องควบคุมการกระทำทางเพศของตนให้เป็นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม วิธีคิดดังกล่าวจึงถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าละเลยการพิจารณาถึงเรื่องกระบวนการสร้างความรู้และอำนาจในสังคม โดยไม่ได้อธิบายว่าความปกติและความผิดปกติในเรื่องเพศถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องไว้ได้อย่างไร และแม้ว่าต่อมาการศึกษาทางสังคมวิทยาว่าด้วยการรักเพศเดียวกันของเกย์และเลสเบียนจะถูกนำมาพูดถึงมากขึ้นแต่เพศภาวะและเพศวิถีที่ไม่ตรงกับเพศสรีระและไม่ใช่บรรทัดฐานรักต่างเพศก็ยังคงถูกศึกษาในฐานะที่เป็นสิ่งผิดปกติของสังคม

ญาณวิทยาแบบควีแยร์ถือกำเนิดขึ้นจากการวิพากษ์ดังกล่าวในช่วงทศวรรษที่ 1990 โดยได้รับอิทธิพลอย่างมากจากกระแสความคิดหลังสมัยใหม่ (Post-modernism) หลังโครงสร้างนิยม (Post-structuralism) และการรื้อสร้าง (Deconstructionism) (นฤพนธ์ ดัวงวิเศษ, 2563, 325) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากนักปรัชญาชาวฝรั่งเศสอย่าง มิเชล ฟูโกต์ ในการศึกษาเรื่องวาทกรรม (discourse) จากงาน The History of Sexuality (Foucault, 1978) ฟูโกต์ ได้อธิบายว่า วาทกรรมเชิงอำนาจมีส่วนสำคัญในการสร้างความรู้และความจริงที่กำหนดบรรทัดฐานทางสังคมว่าอะไรคือ “ความปกติ” และ “ความผิดปกติ” ดังนั้น ทั้งเพศภาวะ เพศวิถี อัตลักษณ์ทางเพศแบบใดแบบหนึ่งจึงไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่เป็นการประกอบสร้างทางสังคมอันซับซ้อนที่ถูกแบ่งหมวดหมู่ให้เป็นแบบทวีลักษณ์โดยวาทกรรมเชิงอำนาจและความรู้ที่สั่งสมมาอย่างยาวนานจนยากที่จะรื้อทำลาย ญาณวิทยาควีแยร์มีจุดยืนที่แตกต่างจากขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิของผู้มีความหลากหลายทางเพศ (LGBT) อันได้แก่ เลสเบียน เกย์ คนรักร่วมสองเพศ และคนข้ามเพศ เนื่องจากขบวนการ LGBT ก็ยังคงยึดมั่นในสารัตถะของอัตลักษณ์การเป็นคนรักเพศเดียวกัน ในขณะที่ญาณวิทยาควีแยร์ปฏิเสธการแบ่งหมวดหมู่ทั้งเพศสรีระและเพศภาวะที่ผูกติดอยู่กับกรอบคิดเรื่อง “ชาย-หญิง” และ “รักต่างเพศ-รักเพศเดียวกัน” โดยสิ้นเชิง (ตีพิมพ์ใน สันสมบูรณธ์ทอง, 2565) ญาณวิทยาควีแยร์จึงสะท้อนให้เห็นถึงความไม่ต่อเนื่องลงรอยกับขบวนการต่อสู้ดังกล่าว สตีเวน ซีตแมน (Seidman, 2001) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้เปรียบเทียบระบบความคิดของปัญญาชนด้านเกย์และเลสเบียนศึกษา (gay and lesbian studies) หลังเหตุการณ์สโตนวอลล์ (Stonewall) ไว้ว่าแบ่งเป็น 3 ยุค ดังนี้ 1) ยุคนักปลดปล่อย (liberationist phase, 1968-1975) ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมทางเพศของคนรักเพศเดียวกัน สิทธิทางกฎหมายและการยอมรับทางสังคม จัดการตีตราและการเลือกปฏิบัติทางกฎหมายต่อคนรักเพศเดียวกัน 2) ยุคเฟื่องฟูของเกย์และเลสเบียนศึกษา

(1976-1985) เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์และอัตลักษณ์ของชุมชนคนรักเพศเดียวกัน ในฐานะที่เป็นสิ่งประกอบสร้างทางสังคม โดยปัญญาชนอย่าง มิเชล 푸โกต์ และเอเดรียน ริช (Adrienne Rich) ที่วิพากษ์วิจารณ์โครงสร้างเชิงอำนาจที่ทำให้เพศภาวะและเพศวิถีที่แตกต่างไปจากจารีตกลายเป็นสิ่งผิดปกติ และ 3) ยุคญาณวิทยาควีร์ (1986 เป็นต้นมา) ซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อตรวจสอบ วิพากษ์อุดมการณ์ทางสังคมที่แฝงอคติทางเพศ ซึ่งเป็นผลผลิตของบรรทัดฐานทางเพศแบบตะวันตกที่ใช้ความรู้ด้านชีววิทยาเป็นสาระสำคัญในการแบ่งหมวดหมู่เพศ (นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, 2558) และตั้งคำถามต่อกระบวนการสร้างความรู้และความจริงที่ว่ารักต่างเพศเป็นภาวะปกติ ในขณะที่เพศภาวะและเพศวิถีแบบที่ไม่ใช่รักต่างเพศ ถูกทำให้กลายเป็นความผิดปกติ ทั้งที่เพศภาวะและเพศวิถีมีความสลับไหล และสามารถนิยามได้หลากหลายไม่มีที่สิ้นสุด (Bell & Binnie, 2000, 39) และในแต่ละสังคมไม่จำเป็นต้องมีการจัดหมวดหมู่เพศที่เหมือนกัน

ญาณวิทยาควีร์จึงได้กลายมาเป็นกระบวนการที่มียุทธศาสตร์ต่อการทำความเข้าใจเชิงสังคมวิทยาเกี่ยวกับเพศภาวะที่ก้าวข้ามทวิลักษณ์ชาย-หญิงแบบจารีต และสร้างพื้นที่ในการค้นหาและทำความเข้าใจอัตลักษณ์ทางเพศและการแสดงออกทางเพศที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการศึกษาประสบการณ์ส่วนบุคคลของผู้ที่ไม่รู้สึกว่าตนเองมีอัตลักษณ์ทางเพศ หรือการแสดงออกทางเพศที่สอดคล้องกับการแบ่งหมวดหมู่ตามบรรทัดฐานของสังคม เช่น บุคคลที่เป็นอินเตอร์เซ็กส์ (intersex) และบุคคลที่เป็นนอนไบนารี (non-binary) งานวิจัยทางสังคมวิทยาที่ใช้กระบวนการทัศน์แบบควีร์ได้เผยให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางเพศภาวะและเพศวิถีที่มีขอบเขตกว้างขวางมากขึ้น เช่น ก) บุคคลที่รู้สึกว่ามีอัตลักษณ์ทางเพศของตนเอง ไม่ได้จัดอยู่ในประเภทของผู้หญิงหรือผู้ชายอย่างใดอย่างหนึ่ง ข) บุคคลที่มีประสบการณ์เป็นทั้งผู้หญิง ชาย หรือไม่ใช่ทั้งสองอย่างเมื่ออยู่ในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน หรือ ค) บุคคลที่ไม่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือปฏิเสธที่จะมีอัตลักษณ์ทางเพศ (Schilt & Westbrook, 2009; Matsuno & Budge, 2017)

ผู้มีภาวะอินเตอร์เซ็กส์ (Intersex) หรือภาวะเพศคลุมเครือถูกนำมาเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิทยาศาสตร์ที่สมาทานญาณวิทยาควีร์เพื่อวิพากษ์สารัตถนิยมและทวิลักษณ์ทางเพศในช่วงทศวรรษที่ 1990 โดยเฉพาะงานศึกษาที่ชี้ให้เห็นว่าการกำหนดเพศวิถีของมนุษย์ที่มีภาวะอินเตอร์เซ็กส์ภายหลังจากคลอดนั้นเกิดจากการกระทำร่วมกันของตัวแสดงทางสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างทางสังคมอย่างสำคัญ โดยเมื่อแพทย์ที่ทำการคลอดพบว่าทารกที่เกิดมามีภาวะอินเตอร์เซ็กส์ แพทย์จะขอให้พ่อแม่ของทารกตัดสินใจ

ให้ความยินยอมเพื่อดำเนินการผ่าตัดกำหนดเพศสรีระของทารกนั้นโดยตัวนภายใน 24 ชั่วโมง เพื่อแก้ไขภาวะเพศกำกวมของทารก กล่าวคือ ทำให้เป็นเพศชายหรือเพศหญิงอย่างใดอย่างหนึ่ง ขึ้นอยู่กับความเด่นชัดของอวัยวะเพศ (Fausto-Sterling, 2000; Davis & Murphy, 2013) สะท้อนให้เห็นว่าแม้แต่การกำหนดเพศสรีระของมนุษย์ยังคงอยู่ภายใต้วิธีคิดแบบสาร์ตณนิยม และทวิลักษณ์ของเพศ ผนวกกับวาทกรรมเชิงอำนาจทางสังคมในเรื่องความรู้ทางการแพทย์ และการตัดสินใจโดยผู้เชี่ยวชาญว่าทารกนั้นควรมีเพศอะไร เพศสรีระจึงเป็นสิ่งที่ผูกโยงเข้ากับโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมอย่างแยกไม่ออก เช่น บรรทัดฐานทางกฎหมายที่กำหนดให้ระบุเพศทารกที่เกิดมาว่าเป็นเพียงหญิงหรือชาย และในหลาย ๆ ครั้งพบว่า การตัดสินใจผ่าตัดเลือกเพศสรีระโดยแพทย์และพ่อแม่เป็นการเลือกที่ไม่ตรงกับอัตลักษณ์ทางเพศและการแสดงออกทางเพศของบุคคลที่มีภาวะอินเตอร์เซ็กซ์เมื่อโตขึ้น (Danon, 2018)

กล่าวโดยสรุป ญาณวิทยาเควีย์ร์ท้าทายการศึกษาเรื่องเพศภาวะ/เพศวิถีของคนรักเพศเดียวกัน โดยการปฏิเสธสารัตถะของการรักเพศเดียวกันอย่างเกย์และเลสเบียนว่าไม่แตกต่างจากสารัตถะของการรักต่างเพศ รวมทั้งยังขยายขอบเขตของข้อถกเถียงไปสู่การเมืองเรื่องความรู้ทางวิทยาศาสตร์ การแพทย์ กฎหมายและระบอบเพศวิถี (regime of sexuality) โดยญาณวิทยาเควีย์ร์วิพากษ์ว่าการกำหนดสารัตถะของรักต่างเพศและรักเพศเดียวกันในฐานะที่เป็นคู่ตรงข้ามนั้นยังคงยึดวาทกรรมเรื่องความปกติและผิดปกติให้คงอยู่ต่อไป (ติณณพจน์ สินสมบูรณทอง, 2565, 254-256) หรือแม้แต่การที่เกย์ เลสเบียน หรือคนข้ามเพศบางกลุ่มยังผลิตซ้ำสารัตถะนิยมของความเป็นหญิง-ชายตามที่สังคมกำหนด และยังนำเอาบรรทัดฐานแบบรักต่างเพศ มาเป็นข้อเรียกร้องในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิในการแต่งงาน ก็เท่ากับว่าเป็นการสยบยอมต่อบรรทัดฐานดังกล่าว ดังนั้นแล้วการจัดหมวดหมู่ของเพศภาวะ เพศวิถี ความรักต่างเพศ ความรักเพศเดียวกัน “ล้วนแต่เป็นสิ่งสมมติที่ถูกสร้างขึ้น” (นฤพนธ์ ตัววิเศษ, 2563, 326) ญาณวิทยาเควีย์ร์จึงต้องการที่จะ “รื้อสร้าง” ระบอบเพศภาวะและเพศวิถีโดยสิ้นเชิงเพื่อสร้างคำอธิบายใหม่ให้แตกต่างไปจากจารีตดั้งเดิม โดยไม่ถูกรวบงำจากอุดมการณ์แห่งความปกติที่ใช้ในการควบคุมและจัดระเบียบเรื่องเพศของคนในสังคม รวมทั้งแตกต่างไปจากทฤษฎีปฏิบัติสังสรรค์สัญลักษณ์ตรงที่ญาณวิทยาเควีย์ร์ปฏิเสธสารัตถะนิยมของคนรักเพศเดียวกันทั้งที่เป็นปัจเจกและชุมชนว่าไม่มีจริง

จนถึงหลังมนุษย์นิยม (Post-humanism) : อนาคตของการสลายความเหลื่อมล้ำทางเพศ

ข้อวิพากษ์วิจารณ์มากมายที่มีต่อวิถีคิดแบบนิยัตินิยมเชิงชีววิทยาซึ่งเชื่อว่าความเหลื่อมล้ำทางเพศมีสาเหตุมาจากปัจจัยทางชีววิทยา เช่น เพศหญิงเป็นเพศเดียวที่สามารถตั้งครรรค์และคลอดบุตรได้ รวมทั้งมุมมองแนวการประกอบสร้างทางสังคมที่เห็นว่าชั่วตรงข้ามเรื่องเพศเป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ทุกหนทุกแห่งในสังคมและหลีกเลี่ยงได้ยาก เช่น การที่ผู้หญิงต้องรับหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุตร แม้ว่าหน้าที่ดังกล่าวจะเป็นเรื่องทางสังคมวัฒนธรรมมากกว่าเรื่องทางชีววิทยาก็ตาม จนนำมาสู่ทฤษฎีเคียริที่ปฏิเสธการแบ่งหมวดหมู่อาจจะยังไม่มีพลังเพียงพอที่จะรื้อถอนระบอบเพศภาวะและเพศวิถีที่มีความเข้มแข็งในระดับโครงสร้าง นักสตรีนิยมอย่างชูลาสมิธ ไฟร์สโตน (Shulamith Firestone) จึงได้เสนอความคิดภายใต้กรอบคิดแบบมาร์กซิสต์ว่า ผู้หญิงควรจะต้องยึดครอง “ปัจจัยการผลิต” (mean of production) ให้ได้ก่อนจึงจะสามารถทำลายระบบเพศอันเหลื่อมล้ำได้สำเร็จ กล่าวคือมนุษย์ต้องสามารถสร้างเทคโนโลยีการผลิตทารกที่ทำให้ผู้หญิงเป็นอิสระจากการตั้งครรรค์หรือแม้กระทั่งเป็นอิสระจากการสืบพันธุ์ (ดู Firestone, 1970) โดยมีแนวคิดในอุดมคติก็คือทำอย่างไรมนุษย์จึงจะสามารถเกิดขึ้นมาได้โดยการอาศัยพึ่งพาทั้งสองเพศ (หญิง-ชาย) อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีภาระมากกว่ากัน และ/หรืออย่างป็นอิสระจากทั้งสองเพศ (สามารถผลิตทารกได้โดยไม่ต้องอาศัยทั้งเพศชายและหญิง)

ในปี ค.ศ. 1985 ดอนน่า ฮาราเวย์ (Donna Haraway) นักวิชาการด้านสตรีนิยมชาวอเมริกันได้เขียนบทความชื่อ “A Cyborg Manifesto” ลงในวารสาร Socialist Review ก่อนจะได้รับการปรับปรุงเป็นหนังสือในเวลาต่อมา (Haraway, 1991) เพื่อเสนอแนวคิดที่ปฏิเสธทรมแดนอันเข้มงวดตายตัวระหว่างมนุษย์กับเครื่องจักรอันเป็นผลจากการพัฒนาทางเทคโนโลยีตั้งแต่ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ฮาราเวย์ กล่าวว่าในชีวิตของมนุษย์ยุคปัจจุบันล้วนแต่เต็มไปด้วย “ไซบอร์ก” หรือสรรพสิ่ง (entity) ที่ผสมผสานสิ่งมีชีวิตอินทรีย์กับเครื่องจักรเข้าด้วยกัน เช่น การที่มนุษย์มีแขนขาเทียม ใช้เครื่องช่วยกระตุ้นไฟฟ้าหัวใจ (pacemaker) หรือไมโครชิพที่ฝังไว้ในตัวของคนหรือสัตว์ที่มีมาตั้งแต่กลางทศวรรษที่ 1950 อุปกรณ์เทคโนโลยีเหล่านี้ถูกสร้างสรรคขึ้นมาเพื่อทำให้มนุษย์ (รวมไปถึงสัตว์) มีชีวิตที่ยาวนานขึ้นหรือใช้ชีวิตได้สะดวกสบายมากขึ้น โลกในศตวรรษที่ 21 ยังเป็นโลกที่มนุษย์พึ่งพาหุ่นยนต์และเครื่องจักรในชีวิตประจำวันมากขึ้นจนแทบเป็นเรื่องปกติธรรมดา เช่น ให้หุ่นยนต์ทำงานบ้าน ดูแลผู้ป่วย จนไปถึงการร่วมเพศ (ธเนศ วงศ์ยานนาวา, 2562) หรือแม้แต่เอาเครื่องจักรมาเป็นส่วนประกอบหนึ่งของร่างกายตนเอง อย่างแขนเทียมหุ่นยนต์หรืออุปกรณ์

ช่วยเหลือระบบประสาทที่ฝังไว้ใต้กะโหลกศีรษะเพื่อช่วยแก้ปัญหาตาบอดสี (Goldfine, 2020) ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้อย่างมากในอนาคต ที่อวัยวะเพศของมนุษย์หญิงชายอาจถูกแทนที่ด้วยเครื่องจักรบางอย่างที่สามารถทำให้หญิงชายทำหน้าที่สืบพันธุ์ได้เท่าเทียมกัน หรือมีลักษณะของการเป็นลูกผสม (hybrid) ที่ทำหน้าที่ได้ทุกอย่างเท่ากัน

ทฤษฎีไซเบอร์รักของ ฮาราเวย์ ในแง่หนึ่งจึงเป็นการปฏิเสธสาร์ตานิยมทางเพศที่มองว่าผู้ชายมีลักษณะอย่างหนึ่ง และผู้หญิงมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง (หรือมองว่าเพศสรีระมีเพียงแค่สองเพศ) ฮาราเวย์ เสนอว่านักสตรีนิยมควรจะก้าวไปให้พ้นจากรอบคิดแบบสาร์ตานิยม และวิพากษ์ว่ากลยุทธ์ของนักสตรีนิยมในปัจจุบันซึ่งมีลักษณะเป็นการใช้ “การเมืองเชิงอัตลักษณ์” (identity politics) นั้นยังเป็นการทำให้ผู้หญิงที่ไม่อยู่ในขบวนการเดียวกันถูกทำให้เป็นเหยื่อมากกว่าที่จะเป็นผู้ร่วมต่อสู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง และในอีกแง่หนึ่งก็เป็นการเสนอว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ในปัจจุบัน รวมถึงในโลกอนาคตอันใกล้ จะมีส่วนช่วยทำให้พรมแดนระหว่างสิ่งมีชีวิตกับเครื่องจักรมีความเลือนรางมากขึ้นเรื่อย ๆ รวมถึงทำให้ความแตกต่างระหว่างหญิงและชายไม่มีอีกต่อไป ซึ่งในประเด็นนี้ก็อาจตีความได้ว่า ฮาราเวย์ เสนอว่าผู้หญิงจะหลุดพ้นจากความไม่เท่าเทียมทางเพศได้ก็ต่อเมื่อพันธะทางชีววิทยาของผู้หญิงที่ต้องเป็นผู้ตั้งครรภ์และคลอดบุตรถูกปลดปล่อยด้วยเทคโนโลยีที่ล้ำสมัย เช่น การผ่าตัดแปลงเพศ (sex reassignment surgery) การร่วมเพศกับหุ่นยนต์ (artificial intercourse) การผสมเทียมนอกมดลูก (artificial insemination) การสืบพันธุ์ที่ไข่เพศหญิงไม่ได้ผสมพันธุ์กับอสุจิของเพศชาย (parthenogenesis) การสร้างมดลูกเทียม (artificial womb) หรือแม้แต่การโคลนนิ่งมนุษย์ (human cloning) แนวคิดทางทฤษฎีของ ฮาราเวย์ จึงมีลักษณะที่เรียกว่าเป็นความคิดหลังมนุษย์นิยม (post-humanism) หรือหลังเพศภาวะนิยม (post-genderism) อยู่ด้วย เป็นสังคมยูโทเปียที่วาดฝันว่าความไม่เท่าเทียมทางเพศจะถูกขจัดไปได้ด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีชีวภาพอันล้ำสมัย บทบาทเพศทั้งในทางชีววิทยาและในทางสังคมวัฒนธรรมจะถูกทำลายลงได้ด้วยเทคโนโลยีดังกล่าว

จอร์จ ดvorsky และ เจมส์ ฮิวส์ (Dvorsky & Hughes, 2008) นักเขียนชาวแคนาดา และนักสังคมวิทยาชาวอเมริกันซึ่งมีความสนใจในเทคโนโลยีล้ำสมัยและอนาคตศาสตร์ได้กล่าวไว้ในหนังสือที่เขียนร่วมกันว่า เพศภาวะของมนุษย์และความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศสามารถถูกขจัดออกไปได้หากสังคมมนุษย์ถูกปรับแต่งใหม่โดยใช้เทคโนโลยีที่ทำให้การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันไม่มีเรื่องเพศภาวะเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น ร่างกายเสมือนจริง (Virtual Bodies) ในโลกเสมือนจริง (Virtual Reality) ที่เพศสรีระและเพศภาวะสามารถถูกเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ใจของผู้ใช้ได้อย่างเป็น ยกตัวอย่างเช่น เทคโนโลยีออคูลัส (Oculus)

ที่บริษัทเฟซบุ๊กได้ควบซื้อและพัฒนาต่อมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 2014 แสดงให้เห็นถึงความเป็นไปได้ของการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในพื้นที่เสมือนจริงผ่านร่างอวตาร (avatar) ของผู้ใช้ และในอนาคต ดอว์นส์ และ ฮิวส์ เชื่อว่าอาจมีเทคโนโลยีที่ถ่ายทอดความรู้และความทรงจำในสมองของคนไปสู่อุปกรณ์จอร์นในรูปแบบดิจิทัลได้สำเร็จ ซึ่งจะทำให้มนุษย์สามารถมีชีวิตอยู่ในความทรงจำแบบไร้เพศได้ตลอดไป

อย่างไรก็ตาม การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีที่แปลกใหม่ย่อมนำมาซึ่งความไม่ไว้วางใจและความคิดเห็นโต้แย้งอยู่เสมอ จะเห็นได้จากในปัจจุบันยังคงมีคำถามอยู่มากมายเกี่ยวกับเทคโนโลยีล้ำสมัยที่มุ่งลบเลือนเส้นแบ่งของการจัดหมวดหมู่เพศและขจัดความไม่เท่าเทียมทางเพศว่าจะมีความเป็นไปได้ในเชิงเทคนิคเพียงใด รวมทั้งคำถามในเชิงศีลธรรมและจริยธรรม (เช่น มดลูกเทียม การโคลนนิ่งมนุษย์ การผลิตทารกโดยไม่ต้องมีเพศสัมพันธ์ทางร่างกาย การตัดต่อพันธุกรรมในมนุษย์ ฯลฯ) ว่าเหมาะสมทางจริยธรรมเพียงใด แต่เราก็เห็นได้ว่าในวัฒนธรรมป๊อปร่วมสมัย มีวรรณกรรม นิยายและภาพยนตร์แนวไซไฟจำนวนมากที่มีความคิดวาดฝันถึงโลกยูโทเปียดังกล่าว ซึ่งเป็นความพยายามจะก้าวข้ามแนวคิดเรื่องเพศทั้งเพศสรีระและเพศสภาวะไปโดยสิ้นเชิง เช่น นิยายวิทยาศาสตร์เรื่อง “Ancillary Justice” ทวีชีร์ส์เรื่อง “Altered Carbon” หรือการ์ตูนมังงะอย่าง “Fumetsu no Anata e” ที่ตัวเอกเป็นสิ่งมีชีวิตที่ปราศจากเพศและสามารถปรับเปลี่ยนสภาพร่างกายของตนเองให้มีลักษณะแบบใดก็ได้

นักทฤษฎีแนวหลังมนุษย์นิยมจึงเห็นว่าในการที่จะจัดความเหลื่อมล้ำทางเพศ การแบ่งงานกันทำอันมีรากฐานมาจากเพศสรีระจะต้องถูกกำจัดออกไปในทุก ๆ มิติของชีวิตทางสังคม ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงสังคมมนุษย์ให้มีการใช้ชีวิตแบบไซเบอร์มนุษย์กึ่งเครื่องจักรที่ไร้เพศจึงเป็นทางเลือกที่น่าติดตามต่อไปในอนาคต ดังที่ ธนศ วงศ์ยานนาวา ได้กล่าวว่า “สำหรับสภาวะสมัยใหม่ อนาคตมีความหวังเสมอ” [...] “ความหวังจะเป็นจริงได้ต้องอยู่ในมือของมนุษย์ [...] ไม่ว่าจะเป็มือของผู้หญิงหรือผู้ชาย” (ธนศ วงศ์ยานนาวา, 2562, 371) การศึกษาทางสังคมวิทยาจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่งๆ เท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และเทคโนโลยีซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่กลับมาส่งผลต่อวิถีชีวิตมนุษย์ได้อย่างสำคัญอีกด้วย อาจพิจารณาได้ว่าทฤษฎีแนวหลังมนุษย์นิยมที่ต้องการจะก้าวข้ามแนวคิดเพศสรีระและเพศสภาวะไปโดยสิ้นเชิงเป็นความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมทางเพศที่ บัตเลอร์พยายามจะสร้างให้เกิดขึ้นในสังคมก็เป็นได้ เพราะเมื่อมนุษย์คนใดคนหนึ่งไม่ถูกข้อจำกัดเชิงวาทกรรมให้แสดงออกเป็นเพศใดเพศหนึ่ง (เพราะสามารถเป็นเพศใดก็ได้) การแบ่งหมวดหมู่

เพศก็ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นในระดับปฏิสัมพันธ์ ทำให้กระบวนการที่ร่างกายถูกทำให้เป็นเพศใดเป็นหนึ่งใน (sexed bodies) ลบเลือนลงไปก็ไม่ได้

กล่าวโดยสรุปแล้วแนวคิดหลังมนุษย์นิยมมีส่วนสำคัญต่อการเสริมสร้างความเท่าเทียมทางเพศและวิพากษ์ระบอบเพศและการจัดหมวดหมู่เพศ โดยเป็นการรื้อถอนสารัตถนิยมและทวิลักษณ์ทางเพศ โดยเปิดโอกาสถึงความเป็นไปได้ที่มนุษย์จะมีลักษณะของลูกผสม (เช่น การฝังมดลูกเทียมในร่างกายของผู้ที่มีเพศสรีระเป็นชายเพื่อให้สามารถตั้งครรภ์ อุ้มท้อง และคลอดบุตรได้) รวมทั้งส่งเสริมความลื่นไหล (fluidity) ของอัตลักษณ์ทางเพศ ซึ่งเป็นข้อเสนอที่สอดคล้องกับญาณวิทยาแบบเคียวรีที่ว่าอัตลักษณ์ทางเพศของบุคคลไม่ได้เป็นสิ่งที่ถาวรหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แนวคิดหลังมนุษย์นิยมเปิดโอกาสให้มนุษย์สามารถมีอัตลักษณ์ทางเพศที่ลื่นไหลและมีความเป็นลูกผสมได้มากขึ้นด้วยความล้ำสมัยของเทคโนโลยีลดทอนความคิดเกี่ยวกับการแบ่งงานกันทำตามเพศสรีระหรือเพศภาวะ รวมทั้งทำให้สารัตถทางเพศมีความลื่นไหลมากขึ้น

บทสรุป

ความคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับเพศภาวะในทางสังคมวิทยาในยุคสมัยใหม่ได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยเริ่มจากกรอบคิดแบบนิตินิยมในช่วงทศวรรษที่ 1940 ที่เชื่อว่าความแตกต่างระหว่างหญิงชายมีอยู่จริงในทางชีววิทยาและส่งผลต่อความด้อยค่าของเพศหญิง ดังนั้นความไม่เท่าเทียมทางเพศจึงเป็นสิ่งที่ปกติตามธรรมชาติ ในขณะที่กรอบคิดแบบการประกอบสร้างทางสังคมเป็นมุมมองทางทฤษฎีที่มุ่งวิพากษ์กรอบคิดแบบนิตินิยม โดยวิจารณ์ว่าความไม่เท่าเทียมทางเพศเกิดจากการประกอบสร้างทางสังคมที่แบ่งหมวดหมู่ให้มีเพียงสองเพศผ่านการกระทำเพศภาวะ และอุดมการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ทุกหนทุกแห่งในโครงสร้างสังคม รวมไปถึงมีอยู่ในทุก ๆ ขั้นตอนของการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมตลอดเวลา ดังนั้นการทำลายความไม่เท่าเทียมทางเพศจึงเป็นไปได้ยาก เนื่องจากมันถูกผลิตซ้ำอยู่ตลอดเวลาในความสัมพันธ์ทางสังคมระดับจุลภาค ญาณวิทยาเคียวรีถอยห่างออกจากกระบวนทัศน์เรื่องการสร้างความเท่าเทียมระหว่างเพศหญิง-ชาย หรือระหว่างรักต่างเพศ-รักเพศเดียวกัน โดยตั้งคำถามต่อบรรทัดฐานทางเพศและระบอบเพศภาวะ/เพศวิถีที่เป็นอยู่ในสังคมว่าแท้จริงแล้วถูกสร้างขึ้นโดยวาทกรรมเชิงอำนาจและความรู้แบบใด และมีความจำเป็นเพียงใดที่เราต้องยึดถือในความรู้ดังกล่าว ในขณะที่แนวคิดหลังมนุษย์นิยมเป็นความพยายามสร้างความเท่าเทียมทางเพศโดยอาศัยความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และ

เทคโนโลยีเข้ามาเป็นเครื่องมือในการรื้อสร้างการแบ่งหมวดหมู่เพศ สลายความแตกต่างระหว่างหญิงชายในทุก ๆ มิติทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นในเชิงชีววิทยากายภาพ หรือในเชิงสังคมวัฒนธรรม ขณะเดียวกันก็สอดรับกับญาณวิทยาเคียวรีในแง่ที่อาจทำให้สารัตถะเรื่องเพศมีความเลื่อนรางลงไป แต่ทั้งนี้ แนวคิดหลังมนุษย์นิยมด้านเพศภาวะยังคงเป็นการจินตนาการถึงโลกในอนาคตที่อาจเกิดขึ้นหรือไม่ก็ได้ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างสรรค์ทางเทคโนโลยีด้านต่างๆ ของมนุษย์ เช่น เทคโนโลยีชีวภาพ ประสาทสมอง การสืบพันธุ์ ว่าจะมีศักยภาพในการทำหายและเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมที่มีอยู่แต่เดิมได้หรือไม่ รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงความคิดของผู้คนในสังคมในระดับญาณวิทยาอันว่าด้วยการตั้งคำถามต่อการแสวงหาความรู้ที่ปราศจากอคติอันเกิดจากบรรทัดฐานแบบรักต่างเพศ คำถามดังกล่าวก็ยังเป็นเรื่องในอนาคตอันยาวไกลที่ยังไม่อาจจะสามารถทำนายหรือหาคำตอบได้อย่างชัดเจน แต่ก็เป็โลกยูโทเปียที่คนบางคนวาดฝันว่าจะไปถึง

เอกสารอ้างอิง

- กฤตยา อาชวนิจกุล. (2554). “เพศวิถีที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในสังคมไทย,” ใน สุรีย์พร พันพิ่ง และ มาลี สันภูวรรณ. (บรรณาธิการ). *ประชากรและสังคม 2554 จุดเปลี่ยนประชากรจุดเปลี่ยนสังคมไทย*. นครปฐม: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (15 มิถุนายน 2558). เคียวรีกับการวิพากษ์มานุษยวิทยากระแสหลัก. <https://anthropology-concepts.sac.or.th/articles/1>
- นฤพนธ์ ด้วงวิเศษ. (2563). แนวคิดเรื่อง “ความหลากหลายทางเพศ” ในกระบวนทัศน์วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์. *วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*, 28(3), 312-339.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2562). *เพศ: จากธรรมชาติ สู่จริยธรรม จนถึงสุนทรีย์ และหุ่นยนต์*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- ติณณภพ สินสมบูรณ์ทอง. (2565). “สนทนาประสาสังคมวิทยากับเพศวิทยา: จากเพศสรีระสู่เพศภาวะ จากสารัตถะทางเพศสู่ความเป็นเคียวรี,” ใน ติณณภพ สินสมบูรณ์ทอง (บรรณาธิการ). *สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในกระแสข้ามศาสตร์*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮาส์.
- อดิเทพ พันธุ์ทอง. (2562, 8 กรกฎาคม). คาสเตอร์ เซเมนยา แชมป์โลกวิ่ง 800 เมตรหญิง

- ที่ถูกตัดสินว่าไม่ใช่ผู้หญิง. <https://thepeople.co/caster-semenya-olympics-champion-barred-from-participating-as-female-athlete/>
- Bell, D., & Binnie, J. (2000). *The sexual citizen: Queer politics and beyond*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of 'sex'*. New York: Routledge.
- Butler, J. (1997). Imitation and gender insubordination. In L. Nicholson (Ed.), *The second wave: A reader in feminist theory* (pp. 300-315). New York and London: Routledge.
- Coleman, K. (2017). *Introduction to women's studies*. Santa Clarita, CA: College of the Canyons.
- Constine, J., & Crook, J. (2014, February 13). Facebook opens up LGBTQ-friendly gender identity and pronoun options. TechCrunch. <https://techcrunch.com/2014/02/13/facebook-gender-identity/>
- Danon, L.M. (2018). Time matters for intersex bodies: Between socio-medical time and somatic time. *Social Science & Medicine*, 208, 89-97.
- Davis, G. & Murphy, E.L. (2013). Intersex bodies as states of exception: An empirical explanation for unnecessary surgical modification. *Feminist Formations*, 25(2), 129-154.
- de Beauvoir, S. (1953). *The second sex* (H. M. Parshley, Trans.). London: Alfred A. Knopf.
- Dvorsky, G., & Hughes, J. (2008). *Postgenderism: Beyond the gender binary* (IIEE-03). Institute for Ethics and Emerging Technologies.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *Sexing the body: Gender politics and the construction of sexuality*. New York: Basic Books.
- Foucault, M. (1978). *The history of sexuality*, Vol. 1: An introduction (R. Hurley, Trans.). New York: Pantheon Books
- Friedan, B. (1963). *The Feminine mystique*. New York: Norton.

- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Garfinkel, H. (2006). Passing and the managed achievement of sex status. In S. Stryker & S. Whittle (Eds.), *The transgender studies reader* (pp. 58-93). New York and London: Routledge.
- Geddes, P. & Thomson, J.A. (1889). *The evolution of sex*. New York: The Humboldt Publishing.
- Goffman, E. (1976). Gender display. *Studies in the anthropology of visual communication* 3, 69-77.
- Goldfine, J. (2020, February 11). Internet culture: Meet 2020's real life cyborgs. Paper. <https://www.papermag.com/i-want-to-believe-photobook-cyborg-2645471966.html>
- Gorman, C. (1992, January 20). Sizing up the sexes. *Time*, 139(3), 42-51.
- Greenacre, P. (1947). Child wife as ideal: Sociological consideration. *American Journal of Orthopsychiatry*, 17(1), 167-171.
- Haraway, D. J. (1991). A cyborg manifesto: Science, technology, and socialist-feminism in the late twentieth century. Simians, cyborgs and women: *The reinvention of nature*. New York: Routledge.
- Kessler, S. & McKenna, W. (1978). *Gender: An ethnomethodological approach*. New York: Wiley.
- Lopata, H. Z. & Thorne, B. (1978). On the term "sex roles." *Signs*, 3(3), 718-721.
- Lorber, J. (1994). *Paradox of gender*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Lucal, B. (1999). What it means to be gendered me: Life on the boundaries of a dichotomous gender system. *Gender & Society*, 13(6), 781-797.
- Matsuno, E. & Budge, S.L. Non-binary/genderqueer identities: A critical review of the literature. *Current Sexual Health Report*, 9(2), 116–120. <https://doi.org/10.1007/s11930-017-0111-8>.
- Mikkola, M. (2012) How essential is gender essentialism? Comments on Charlotte Witt's The metaphysics of gender. *Symposia on gender, race and philosophy*, 8(2), 1-10.

- Millett, K. (1969). *Sexual politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Parsons, T. (1942). Age and sex in the social structure of the United States. *American Sociological Review*, 7, 604-616.
- Parsons, T. (1943). The kinship systems of the contemporary United States. In *Essays in Sociological Theory* (pp. 189-194). New York: Free Press.
- Pyke, K. (1996). Class-based masculinities: The interdependence of gender, class and interpersonal power. *Gender & Society*, 10(5), 527-49.
- Rubin, G. (1979). The traffic in women: Notes of the Political Economy of Sex. In Linda Nicholson (ed.). *The Second Wave: A Reader in Feminist Theory* (pp. 27-62). New York and London: Routledge.
- Schilt, K., & Westbrook, L. (2009). Doing gender, doing heteronormativity: 'Gender normals,' transgender people, and the social maintenance of heterosexuality. *Gender & Society*, 23(4), 440-464.
- Seidman, S. (2001). From identity to queer politics: Shifts in the social logic of normative heterosexuality in contemporary America. *Social Thought & Research*, 24(1/2), 1-12.
- Stacey, J. & Thorne, B. (1985). The missing feminist revolution in sociology. *Social Problems*, 32(4), 301-316.
- Vines, G. (1992). Last Olympics for the sex test? *New Scientist*, 135(1828), 32-42.
- West, C. & Zimmerman, D. (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1(2), 125-151.
- Witt, C. (ed.). (2011). *Feminist metaphysics*. Dordrecht: Springer.